
	<p>Списание ЕПОХИ Издание на Историческия факултет на ВТУ „Св. св. Кирил и Методий“</p> <p>Journal EPOCHI [EPOCHS] Edition of the Department of History of “St. Cyril and St. Methodius” University of Veliko Tarnovo</p>		<p>Том / Volume XXXIV (2026). Книжка / Issue 1</p>
---	---	--	--

DOI: 10.54664/BBQV8350

BELLUM SOCIALE В КОНТЕКСТА НА РИМСКАТА ПОЛИТИКА ЗА ИНТЕГРАЦИЯ НА ИТАЛИЙЦИТЕ

Живко ЖЕКОВ*

BELLUM SOCIALE IN THE CONTEXT OF THE ROMAN POLICY OF INTEGRATION OF THE ITALIC PEOPLES

Zhivko ZHEKOV

Abstract: *The Social War started the military phase of the internal conflict in Roman society. It resolved to some extent the question of the status of the Italic allies, but continued in another form until the conquest of Rome by Lucius Cornelius Sulla at the end of 82 BC. The Roman elite in the last decades before the war closed down and refused to incorporate new members of the Italic municipal aristocracy. In response, the latter initiated a war. It, of course, could not do so without the support of the mass of Italics, who as a result of the war were obtaining Roman citizenship. They did not immediately become an integral part of Roman society. The process took several decades due to the resistance of the ancient Roman citizens, but once started, it was impossible to stop. The Romans won the Social War largely because of the hesitant and inconsistent position of the Italic municipal aristocracy. Despite initial success, Italic allied leaders did not dare to attack Rome directly, and when the Romans, oppressed by circumstances, passed laws enabling everyone who ceased the resistance and sided with the Romans to obtain Roman citizenship, many of the Italic aristocrats took advantage of this opportunity, ceasing their resistance, thus significantly weakening the military capabilities of the insurgents. These processes escalated, especially when the situation changed and the Romans began to win. At the same time, it should be noted that many Italic aristocrats remained loyal to Rome in principle, which also had a significant impact on the final outcome of the war.*

Keywords: *Social War, Roman citizenship, Romans, Italic aristocrats, municipal aristocracy.*

Съюзническата война (91–88 г. пр.Хр.) е един от ключовите моменти в римската история през изключително сложния и изпълнен с насилие период на Късната република. В нея римляните се изправят срещу своите италийски съюзници, без помощта на които никога не биха успели да завладеят голяма част от Средиземно море в предходния период. Войната е изключително тежка и се води с ожесточение и от двете страни. Един от въпросите, който досега остава дискуссионен в съвременната историография, е защо римляните успяват да излязат крайни победители въпреки значителното числено превъзходство на техните противници поне в началния етап на военните действия [Kendall, S. 2013, pp. 287–295].

* **Живко Жеков** – доцент, доктор; Исторически факултет; ВТУ „Св. св. Кирил и Методий“; България; @ zh.zhekov@ts.uni-vt.bg

Основният извор за войната е „Римска история“ на Апиан от Александрия, който живее през II в. сл.Хр. Всъщност става въпрос за тринадесета книга от съчинението, която съвременните издатели в много случаи издават като първа книга от „Граждански войни“ на този автор. Издавани като „Граждански войни“ в пет книги, те фактически са книги от 13 до 17 от Апиановата „Римска история“ и обхващат периода от 133 до 35 г. пр.Хр. Започват с опита за реформи на Тиберий Семпроний Гракх и приключват с убийството на Секст Помпей. Апиан живее през II в. сл. Хр. в епохата на Римската империя и „Втората софистика“. Той не познава добре римските републикански институции, поради което анализът на неговите текстове особено що се отнася до формулировката на законите, е проблемен [Mouritsen, H. 2006, p. 35]. Апиан често допуска грешки, бъркайки римски магистрати от периода поради сходните им антропоними. Например той често бърка Секст Юлий Цезар с Луций Юлий Цезар. Въпреки посочените слабости историческото съчинение на Апиан си остава основно за посочения исторически период.

Другият значим извор за разглежданата война са „Периохи“ на Тит Ливий (59 г. пр.Хр. – 17 г. сл.Хр.). Те представляват кратки анотации към всяка книга от епичното историческо съчинение на същия автор. В случая става въпрос за анотациите на книги от 71 до 76, в които са посочени основните събития от войната. Липсва обаче анализ на историческата ситуация, които вероятно може да представлява ценност, защото хронологично събитията са по-близко до автора отколкото историческите процеси, описани в книгите му, достигнали до нас изцяло.

Интересни сведения се съдържат и в историческото съчинение на Велик Патеркул (ок.20/19 г. пр.Хр. – ок. 31 г. сл.Хр.). Неговият обзор на причините за избухването на Съюзническата война и нейното развитие е сравнително кратък, но той излага събитията последователно, което в значителна степен спомага да се допълни и коригира изложението на Апиан. Неговото изложение е интересно и с факта, че той произхожда от средите на италиейската муниципална аристокрация. Дядо му по майчина линия е кампански аристократ, който по време на Съюзническата война се сражава на страната на римляните. В този контекст може да се каже, че той в известен смисъл представя гледната точка за тази война на онези италиейски аристократи, които остават верни на Рим [D'Aloja, C. 2004, pp. 214–221].

Фрагментарни сведения за Съюзническата война могат да се открият и в трактатите на Марк Тулий Цицерон (106–43 г. пр. Хр.). Например той съобщава, че за убийството на Марк Ливий Друз е виновен народният трибун Квинт Варий, съден и екзекутиран след това [Cic., De nat. deor., III, 81]. Цицерон споделя интересни данни за съдържанието на законите, които имат отношение към разглеждания исторически процес [Mouritsen, H. 2006, pp. 24–30].

Допълващи сведения съдържа и историческото съчинение на християнския богослов Орозий (ок. 385 – ок. 420 г.), който написва една обща история озаглавена „Historiarum adversum paganos libri VII“. Той живее и твори в края на IV и в началото на V в., което означава, че е отдалечен на повече от пет века от събитията. Възможните извори, използвани от автора, са „Хронография“ на Секст Юлий Африкан (последните десетилетия на II – първите десетилетия на III в.), хрониките на Евсевий Кесарийски (ок. 260/265 – ок. 339 г.) и Иероним Стридонски (ок. 348/9 – 420 г.). Орозий често допуска грешки особено при датирането на събитията, но в неговото съчинение са запазени данни за някои събития, за които липсва информация в останалата, достигнала до нас антична наративна традиция [Brandt, H. 2009, pp. 121–129].

Римският републикански елит има вековна традиция в практиката да интегрира локалните италиейски аристократични елити чрез системата от неформални връзки. Тя се базира на традиционната за римляните социална практика на обвързаност между патрони и клиенти. При нея клиентът е зависим от патрона икономически, социално и политически, но получава в замяна покровителство и помощ в критични за себе си ситуации [Ganter, A. 2015, pp. 43–51]. В случаите, когато патронът е заинтересуван финансово или в друг аспект той може да подкрепи политическата кариера на клиента ирли на неговите синове. Тази практика римският политически елит прилага и спрямо италиейската муниципална аристокрация. След завладяването на

даден град или територия в Италия римските сенатори правят местната аристокрация свои клиенти формално или неформално¹.

Обвързаността е от взаимна изгода, защото патроните извличат най-вече икономически ползи от нея, а техните нови клиенти получават възможност в рамките на няколко поколения, ако придобият римско гражданство, техните наследници при определени условия да започнат политическа кариера в Рим с помощта на патроните [Patterson, J. 2006, pp. 139–145]. В перспектива някои от тях може след време да достигнат най-висшите римски магистратури, с което те и техните наследници практически стават част от римския политически елит. Чрез тази възможност римският елит практически държи под свой контрол представителите на италиейската муниципална аристокрация. В много кризисни ситуации за римляните, като например Втората Пуническа война (218–201 г. пр.Хр.) и Съюзническата война (91–88 г. пр.Хр.), значителна част от тази аристокрация остава вярна на своите връзки с римския елит, а чрез тях и на Рим.

Подобна неформална политическа и социална практика е успешно допълвана чрез раздаване на римско гражданство на тези италиейски муниципални елити при определени обстоятелства, в които тяхната вярност е особено важна за римляните [Beck, H. 2015, pp. 57–65]. Раздаването на римско гражданство е особено масово през първите два века от съществуването на републиката, след което практиката е значително ограничена, защото, след като фактически поставят по-голяма част от Италия под свой контрол, римляните вече не чувстват необходимост да правят отстъпки на италиейските локални аристократични елити, но тя фактически продължава под друга форма.

От края на IV и началото на III в. пр.Хр. римският политически елит се ориентира към интегриране на отделни представители на локалните италиейски аристократични елити, вече са получили римско гражданство в римските политически институции, дори открива пътя на някои от тях до висши римски магистратури [Beck, H. 2015, pp. 57–64]. Тази политика създава усещането сред италиейските аристократи, че ако в бъдеще са верни на Рим те също могат да получат римско гражданство и дори да станат част от римския политически елит. Това е основният фактор по-голямата част от клиентите през следващите два века да остане вярна на римляните [Patterson, J. 2006, pp. 139–150]. Една значителна част от нея запазва своята вярност на тези връзки дори и по време на Втората Пуническа война, която Ханибал (247–183 г. пр.Хр.) се опитва да спечели като привлече на своя страна италиейските съюзници на римляните. Повечето от италиейците остават верни на Рим, което практически е един от основните фактори римляните да спечелят войната [Beck, H. 2015, pp. 68–70].

Интеграцията на италиейските аристократи с римско гражданство в средите на римския политически елит се извършва също на базата на неформалните връзки между тях. Отделни италиейски аристократи с римско гражданство стават клиенти на римските патриции и влиятелни политици от плебейски произход, което им открива пътя към кариера в Рим, след като се преместят да живеят постоянно там. Използвайки покровителството на своите патрони, те получават достъп първоначално до низшите римски магистратури, а след едно или няколко поколения някои от тях успяват да достигнат и до висшите римски магистратури. В същото време италиейците запазват връзките си с регионите на Италия, от които произлизат, и на свой ред се превръщат в патрони за останалите в тези региони аристократи и дори цели муниципии. Тези неформални връзки всъщност до голяма степен канализират желанието на италиейците

---

¹ В съвременната историография има и редица автори, които оспорват тази теза. Една от интересните интерпретации на проблема е на Пол Бъртън, според когото отношенията между римския политически елит и италиейската аристокрация се основават на взаимно изгодното приятелство, а не на формални връзки от типа „патрон – клиент“ [Burton, P. 2011, p. 6]. Много по-остро срещу тази визия за отношенията между посочените елити възразява Франциско Пино Поло, според когото тя се базира върху неправилен анализ на изворите. Всъщност неговите възражения се аргументират със същите изворови данни, но интерпретирани в друг контекст, коренно противоположен на този формулирания от Ернст Бадиан [Pina Polo, F. 2015, pp. 19–24].

да получат римско гражданство, оставяйки отворена възможността за успешно реализиране на тази цел в личен план.

Успехите на Рим във войните през II в. пр.Хр. практически го превръщат в хегемон на Средиземноморието. Това определя политиката насочена към максимално ограничаване достъпа до римско гражданство, а тя от своя страна, провокира все по-засилващо се недоволство сред италиейските съюзници на римляните. Тази промяна в политиката на римския елит вероятно се дължи на усещането за могъщество, резултат от окончателното унищожаване на най-могъщите римски противници до този момент – Македония и Картаген – през 149–146 г. пр.Хр. [Le Bohec, Y. 2011, pp. 437–444; Kallet-Marx, R. 1996, pp. 11–18; Brennan, T. 2000, pp. 224–225]. Поколенията на нобилитета от този период вече не вижда истинска заплаха в борбата за контрола над Средиземно море. Новата геостратегическа ситуация определя и поведението на нотабилите. Вероятно според тях вече няма нужда от безрезервната подкрепа на италиейската муниципална аристокрация, поради което Рим провежда по-твърд курс спрямо нея, като постепенно ограничава нейните възможности за интеграция в средите на римския политически елит, а един от способите за провеждане на тази политика е да се ограничи до минимум раздаването на римско гражданство.

Индикации за усилващото се напрежение между Рим и неговите италиейски съюзници се наблюдават още преди опита за реформи на братята Гракх (133–122 г. пр.Хр.) и особено се засилват по време на тяхната активна политическа дейност. През 125 г. пр.Хр. консулт Марк Фулвий Флак предлага на латините да се дава римско гражданство при облекчени условия [App., BC, I, 21; Val. Max., IX, 5, 1], а тези, които не получат римско гражданство, да получат правото да апелират пред комициите по углавни дела [Dart, C. 2014, p. 54]. Под натиска на Сената законът не е подложен на гласуване. Недоволни от провала на тази законодателна инициатива, която очакват с огромна надежда, въстават гражданите на Фрегела, един от най-богатите и проспериращи градове разположен на границата между Лациум и Кампания в плодородната долина на р. Лирус [Dart, C. 2014, p. 58].

Римляните реагират светкавично, преди към бунта да се присъединят и други италиейски муниципии. Римска армия, командвана от претора Луций Опимий (живее през II в. пр.Хр.), веднага се насочва към разбунтувалият се град и бързо го превзема в резултат от предателството на фрегелианеца Квинт Нумитор Пул. Фрегела е унищожена през 125 г. пр.Хр. като муниципия, а крепостните ѝ стени са сринати [Liv., Epit., LX; Vell. Pater., II, 6, 4]. Впоследствие върху нейната бивша територия е основана нова колония с римско право *Fabrateria Nova* [Vell Pater., I, 15, 4; Stockton, D. 1979, p. 97; Piper, D. 1987, pp. 41–42].

Въстанието на Фрегела, която е латинска колония и остава вярна на римляните по време на Ханибаловата война, когато много римски колонни минават на страната на врага, показва на римския управляващ елит [Salmon, E. 1962, p. 110], че ситуацията се усложнява и следва да се предприемат решителни мерки. Поради това и оптиматът Луций Опимий прибегва към толкова жестоки репресивни мерки [Dart, C. 2014, p. 60]. Те следва да послужат като пример за останалите италиейски съюзници каква участ ги очаква, ако въстанат срещу Рим. Ритора Квинт Асконий Педиан (9 г. пр. Хр. – 76 г. сл.Хр.) буквално казва: „Известно е, че Опимий по време на своята претура превзел Фрегела и по този начин принудил останалите латини да се въздържат от враждебни действия“ [Ascon., 17c]. Мерките, взети от римляните, оказват очакваното въздействие. След провала на рогацията, предложена от Гай Семпроний Гракх (ок. 154/3 – кр.122 или нач. 121 г. пр.Хр.) за даване римско гражданство на италиейските съюзници никоя италиейска муниципия не се решава да въстане в опит да наложи със сила приемането на проваления законопроект.

Настойчивото желание на италиейските соции да получат римско гражданство води до ответната реакция на римския елит, които приема серия от закони, насочени към ограничаване на техните възможности в тази посока. Един от тях е законът, предложен през 95 г. пр.Хр. от кон-

сулите Луций Лициний Крас–Оратора и Квинт Муций Сцевола², с него се постановява съюзниците живеещи в Рим и присвоили си римско гражданство без право, да бъдат лишени от него и веднага на напуснат града [Tweedie, F. 2012, pp. 127–129; Bradley, G. 2019, pp. 168–169]. Те следва да се върнат към предишният си граждански статус в своите родни муниципии [Ascon. Corn. 67–68; Cic., De off., III, 47; Sest. 30]. Забранява се в бъдеще на тези, които нямат римски граждански права, да си присвояват такива под страх от наказание [Cic., De off., III, 47; Badian, E. 1958, pp. 212–214]. Паралелно се ограничават и почти ликвидират всички възможни начини за инфилтриране на италиейската муниципална аристокрация в средите на римския политически елит и достъпа ѝ до римските магистратури [Tweedie, F. 2008, pp. 67–70]. Тези мерки водят до радикализиране на част от италиейската муниципална аристокрация и тя постепенно се ориентира към търсене на насилствени способности за постигане на своите цели [Galsterer, H. 2006, S. 293–299; Mouritsen, H. 2006, p. 34].

Съюзническата война е началната фаза на този тежък вътрешен конфликт в римското общество³. Тя решава в известна степен въпроса относно статута на италиейските съюзници, но вече под друга форма продължава до завладяването на Рим от Луций Корнелий Сула в края на 82 г. пр.Хр. [Kendall, S. 2013]. В хода на продължителните и изключително кръвопролитни военни кампании римската военна организация постепенно се трансформира. Победените италиейци след получаването на римско гражданство формират повече от две трети от състава на легионите [Kent, P. 2018, pp. 256–267]. Те са свикнали да се сражават в кохорти, а не по манипули. Поради което римските командири започват да формират от три манипули една кохорта, която с времето се превръща в постоянна военна единица, а не както е практиката в предходните столетия във временно военно съединение [Brunt, P. 1965, pp. 91–99].

Съюзническата война избухва поради желанието на италиейците да получат римско гражданство [David, J.-M. 2006, pp. 95–101; Van Dooren, R. 2008, S. 359–360]. Римляните отказват да удовлетворят техните претенции, което довежда до избухването на военен конфликт⁴, в който Рим се изправя срещу собствените си съюзници, а те в редица военни кампании през II в. пр.Хр. формират до 2/3 от римските експедиционни войски [Vell. Pater., II, 15, 2; Dart, C. 2014, pp. 44–53; Carlà-Uhink, F. 2017a, pp. 203–216]. Военните операции са в известна степен енигматични поради характера на запазената антична наративна традиция. Основен извор за тях е Апиан, но той компилира достъпната му наративна традиция, без да прави задълбочен анализ, а това затруднява изследването на събитията. В съвременната историография съществува сравнително ясна представа относно стратегическата ситуация в отделните етапи на войната, но много по-важна от нея е промяната в социалната структура на римското общество в резултат от конфликта.

Римският елит в последните десетилетия преди войната се затваря и отказва да инкорпорира нови представители на италиейската муниципална аристокрация, а тя в отговор инициира началото на война. Естествено аристокрацията не може да го направи без подкрепата на масата от италиейците, които в резултат от войната поучават римско гражданство [Walter, U. 2017, p. 537]. Те не се превръщат веднага в интегрална част от римските граждани. Процесът заема няколко десетилетия поради съпротивата на старите римски граждани, но веднъж започнал

² Единият от вносителите на този закон – консулт Квинт Муций Сцевола – е сред най-известните юристи на своята епоха, цитиран дорив Юстиниановия кодекс. Сцевола съставя първото в Рим систематично изложение на цивилното право в 18 книги.

³ В античната наративна традиция тя е известна под различни названия, най-често срещаните са: *Bellum Marsicum*, *Bellum Italicum* или *Bellum Sociale* [App., BC, I, 34; Cic., Phil., XII, 27; Diod., XXXVII, 18; Liv., Epit., LXXI; Vel. Pater., II, 15; Iust., XXXVIII, 4, 11–13; Flor., II, 18; Plut., Cat., 1–2; Plut., Mar., 32–33; Val. Max., III, 1; Aur. Vict., De vir. Ill., 80, 1; Dart, C. 2014, p. 3].

⁴ В съвременната историография има и друга гледна точка, според която италиейските съюзници на Рим искат не да получат римско гражданство, а да отхвърлят римската доминация и да възстановят своята свобода. Тя се защитава главно от [Mouritsen, H. 1998], сравни критиката на тази теза на Джон Патерсон [Patterson, J. R. 2012, pp. 215–221].

процесът е невъзможно да бъде спряен [Dart, C. 2014, pp. 35–40]. Тази теза изглежда логична, но не отговаря напълно на реалността. Практически италиейската муниципална аристокрация се разделя на две. Част от нея оглавява бунта на италиейците срещу римската доминация на Апенинския полуостров, но друга, не по-малко значителна част от италиейските муниципални аристократи остава вярна на своите патрони в Рим и се сражава на тяхна страна с надеждата да получи римско гражданство и достъп до висшите римски магистратури [Lee Stecum, P. 2014, p. 465]. Техни очаквания се оправдават и през следващите десетилетия след края на войната много от тях или по-скоро техните наследници са инкорпорирани в състава на римския политически елит [Laird, M. L. 2016, pp. 181–201]. Пример за тези процеси е съдбата на дядото на Велик Патеркул, който набира един легион по собствена инициатива и под него командване този легионът участва в редица военни кампании в хода на войната в Кампания [D'Aloja, C. 2004, pp. 214–221]. След нейния край той получава римско гражданство, а по-късно двамата му синове са избрани за претори [Vell. Pater., II, 16, 2–3].

Един от поводите за избухването на Съюзническата война е смъртта на народния трибун Марк Ливий Друз (ок. 124/1 – 91 г. пр.Хр.). Той предлага серия от рогации, чрез които се опитва да разреши стоящите пред римското общество и политическа система предизвикателства [Tweedie, F. 2011, pp. 573–587]. Една от неговите рогации предвижда даване на римско гражданство първоначално на италиейските съюзници, имащи латинско гражданство [Oros., V, 18, 2; Keaveney, A. 2005, pp. 86–89]. След като Сенатът отменя приетите от комициите рогации на Ливий Друз, той в опит вероятно да притисне сенаторите и да ги склони към отстъпки предлага рогация за даване римско гражданство на всички италиейски соции [App., BC, I, 35–37; Diod., XXXVII, 10, 1–3; Liv., Epit., 70–71; Vell. Pater., II, 13, 1–14, 3; Aur. Vict., De vir. Ill., 66, 11]. Предложението не е прието не само от крайните оптимати, но то не среща масова подкрепа и в средите на градския плебс, който се страхува, че ще загуби редица преимущества, които му носи римското гражданство [App., BC, I, 35; Liv., Epit., 71; Vell. Pater., II, 14, 1; Flor., II, 5, 6; Aur. Vict., De vir. Ill., 66, 4].

Срещу рогацията на Друз в Рим е разгърната бурна пропаганда. Той е обвиняван във връзки с италиейците. Повод за подобни инсинуации дава близостта му с марса Квинт Попедий Силон (умира 88 г. пр.Хр.) представител на италиейската муниципална аристокрация, един от активните привърженици и пропагандатори на идеята за даване римско гражданство на всички италиейски соции. По време на своите визити в Рим марсът често отсяда в дома на народния трибун, което предизвиква подозрения сред противниците на Друз, че той поддържа тесни връзки с италиейците и едва ли не ги подбужда към въстание срещу римляните. Предложената от Друз рогация подкрепя очакванията на италиейците за скорошно позитивно реализиране на техните очаквания [Dart, C. 2014, pp. 77–89]. Те започват усилена комуникация помежду си и вероятно сключват тайни съюзи между различните италиейски муниципии с цел да осигурят подкрепа за успешното приемане закона относно римското гражданство. Техните надежди за мирно решаване на проблема окончателно рухват, след като Ливий Друз е убит в Рим през 91 г. пр.Хр. [App., BC, I, 36; Liv., Epit., 71; Vell. Pater., II, 14, 1; Aur. Vict., De vir. Ill., 66, 12; Oros., V, 18, 7]. Случилото се им показва, че единственият начин да получат римско гражданство е чрез сила [Oros., V, 18, 2].

Въстанието на италиейците избухва донякъде неочаквано. Преторът Сервилий узнава от доносници, че гражданите на Аскулум, най-големия град в Пицен, обменят заложенници с останалите пиценски градове [Kendall, S. 2012, pp. 105–115]. Римският магистрат с малък отряд се насочва с ускорен марш към Аскулум, където в театъра произнася пълна със заплахи реч целяща да сплаши местните и да ги принуди да развалят сключените тайни съглашения. Възмутени от неговата надменност гражданите на Аскулум нападат и убиват римския претор и придружаващия го легат Фонтей [Vell. Pater., II, 15, 1]. Следва масова касапница по време, на която са избити всички римляни, намиращи се в Аскулум [App., B.C., I, 38; Liv., Epit., LXXII; Oros., V, 18, 8]. Италиейските племена марси, вестини, пелигни, маруцини, пицени, френтани, хирпини, япиги, лукани, самнити изпращат пратеници в Рим с искане да им бъде дадено рим-

ско гражданство. Сенатът отхвърля тези искания и в ултимативна форма иска италиейците да сложат оръжие и да молят за мир [App., BC., I, 39; Vell. Pater., II, 15, 2].

Събитията ескалират. Срещу римляните въстават марси, пелегини, вестини, маруцини и пицени [Eutrop., Brev., V, 3, 1], които населяват Средна Италия, като техни лидери се утвърждават марсът Квинт Попедий Силон и пиценът Гай Видацилий. Следва въстание на италиейските племена в Южна Италия: френтани, хирпини, япиги, лукани и самнити, оглавно от самнитите Понтий Телезин и Гай Папий Мутил [Carlà-Uhink, F. 2017a, p. 376]. Други видни вождове на италиейците са Тит Лафрений, марсът Гай Понтидий, Марк Егнатий, Марк Лампроний, преторът на маруцините Герий Азиний, лидерът на пелигните Ветий Скатон [App., BC, I, 40; Dart, C. 2014, p. 223–224].

Италиейците избират за своя столица главният град на пелигните Корфиний [Diod., XXXVII, 2, 4; Vell. Pater., II, 16, 4; Strab., V, 4, 8]. Новата съюзна столица на италиейците е преименувана на Италика. Те създават там сенат от 500 човека, който поема върховното командване на военните действия [Dart, C. 2009, p. 215–221]. Също така решават да избират ежегодно по двама консули и дванадесет претори [Diod., XXXVII, 2, 5]. Те започват също така да сечат и своя парична единица, която имитира римския денар [Tweedie, F. 2008, p. 67–74]. Тези мерки на италиейците до голяма степен копират държавното устройство на Рим [Diod., XXXVII, 2, 7], което показва, че те не искат да унищожат римската държава по принцип, а искат само равни права с римските граждани при запазване интегритета на римската Res publica, но вече като пълноправни римски граждани. Инициативата на италиейската муниципална аристокрация за създаване на собствен сенат може да се интерпретира и като демонстрация на нейното желание веднага да бъде допусната в Римския сенат и до заемане на най-висши магистратури, което е подчертано от избора на двама консули и 12 претори.

Съюзническата война изправя римляните срещу войските, които в предходното столетие съставляват половината, а в някои военни кампании – и две трети – от действащите римски войски [Pfeilschifter, R. 2007, pp. 27–34; Heredia, C. 2017, pp. 19–20]. Ситуацията, в която римляните фактически се сражават срещу собствените си войски, поставя тяхната държавна система на ръба на оцеляването [Vell. Pater., II, 15, 2; Rosenstein, N. 2006, pp. 227–239]. Римляните и техните противници разполагат с приблизително равни човешки ресурси, но първите имат няколко съществени предимства [Harris, V. 1974; Galsterer, H. 1976; Pfeilschifter, R. 2007, pp. 28–36].

Колкото и да е разделено римското общество преди избухването на войната по различни политически въпроси, включително и този за даване римско гражданство на социите, след началото на военните действия то се обединява и всички негови политически лидери независимо от субективните си виждания относно пътищата за развитието на Рим действат съгласувано за постигане на общата цел – победа във войната. Сред бившите им съюзници напротив, ако преди началото на военните действия всички са единни, че трябва да получат римско гражданство, в хода на войната сред тях са налице значителни разногласия относно политиката, която следва да се провежда. Дали да се воюва до крайна победа и унищожаване на Рим, или да се търси компромис. Римляните умело използват тези разногласия и успяват да разделят съюзниците чрез даване римско гражданство на колебаещите се.

Друго значително предимство на римляните е фактът, че те разполагат с мрежа от колонии в тила на бившите си съюзници, което поставя италиейците в сложна стратегическа ситуация. Римляните използват тези свои колонии като опорни бази, откъдето действат по комуникации в тила на противника. По този начин те не му позволяват той да концентрира своите войски по най-важните за него стратегически направления. В същото време враговете на Рим не успяват да привлекат напълно на своя страна населението на Северна Италия, което също отслабва италиейските позиции и дава възможност на римляните да лавират. Италиейците не са готови да се откажат от своите предимства като римски соции, които имат пред галите от Цизалпийска Галия. Това от своя страна прави невъзможно масовото привличане на галите

на италийска страна. Друго значително предимство на римляните е фактът, че те разполагат с материалните и човешки ресурси на провинциите и на държавите клиенти на Рим.

Военните операции през 90 г. пр.Хр. се разгръщат основно в Кампания и Самниум, където оперира армията на консула Луций Юлий Цезар⁵. Срещу марсите и техните съюзници от Средна Италия действа армията на консула Публий Рутилий Луп (умира 90 г. пр. Хр.). Сенатът изпраща при всеки от консулите легати, които са опитни военни. При Луций Цезар легати са Публий Корнелий Лентул, бившият консул Тит Дидий, Публий Лициний Крас, Луций Корнелий Сула Феликс, Марк Клавдий Марцел, отличил се като легат на Гай Марий в битките срещу кимврите и тевтоните. Легати на другия консул – Публий Рутилий Луп – са прочутият военен Гай Марий, Гней Помпей Страбон, Квинт Сервилий Цепион, Гай Перперна, Валерий Месала [App., BC, I, 40]. Изпращането като легати при двамата консули на най-доказаните римски военачалници на епохата е показателно за размера на заплахата, с която се сблъсква Рим според Сената. Сенаторите си дават ясна сметка, че им предстои да воюват със собствените си войски, защото в предходното столетие постепенно се налага тенденцията италийските соции да съставляват в редица военни кампании до две трети от римските войски [Vell. Pater., II, 15, 2; Hari, V. 1974; Kent, P. 2018, pp. 256–264].

Самнитите и техните съюзници настъпват срещу римските позиции в Северен Самниум. В близост до Езерния италийците, командвани от Ветий Скатон разгромяват римските войски командвани от консула Луций Юлий Цезар, който губи 2000 легионери в битката [App., BC, I, 41; Oros., V, 18, 14.]. Победителите настъпват срещу Езерния и я обсаждат. Луций Сципион и Луций Азиний командващи римския гарнизон в града се преобличат като роби и бягат, след което градът капитулира [Dart, C. 2014, p. 225–226]. С тази победа италийците ликвидират една от главните бази на противника в северната част на Самниум, след което настъпват на запад по *via Aeserina*, за да блокират от север пътищата на римляните към Северна Кампания. Благодарение на предателство италийците завземат Венафр и избиват две римски кохорти, заловени в града [App., BC, I, 41]. В резултат от тези победи те се доближават до Северна Кампания и си осигуряват възможност за настъпление срещу римските позиции там. При успех италийците ще прекъснат пътищата между Рим и Кампания, с което създават реална заплаха не само за римските позиции в тази богата област, но заплашват да изолират и римските колонии в Южна Италия. Паралелно с настъплението към Северна Кампания самнитите настъпват и в Южна Кампания.

В битката край Грумента през 90 г. пр.Хр. войските на италийците, командвани от Марк Лампоний, разбиват римляните, командвани от Публий Лициний Крас, който губи 8000 убити. Нола е превзета в резултат от измяна от италийците, командвани от Гай Папий. Той пленява 2000 римляни и им предлага свободата, ако преминават на служба при него, легионерите се съгласяват и служат вярно на Папий, но командирите им отказват и са убити [App., BC., I, 42]. Италийците, командвани от Гай Папий, завземат градовете Стабий, Минервий и римската колония Салерн. Гай Папий опустошава околностите на Нуцерия, съседните градове преминават на страната на италийците от страх техните земи също да не бъдат опустошени. По искане на Гай Папий тези градове му предоставят 10 000 пехотинци и 1000 конници. Развивайки успеха си, италийците на Гай Папий обсаждат кампанския град Ацера [Dart, C. 2014, p. 225].

Консулт Луций Юлий Цезар решава да спре настъплението на противника, което взема застрашителни размери и заплашва напълно да ликвидира римската власт над Кампания и Югозападна Италия. Той решава да деблокира Ацера. Събира всички налични сили, включително привлича и контингенти от провинциите, сред които са 10 000 гали и съюзна конница от нумидийци и мавританци. Сред тях със своята боеспособност се отличава нумидийската конница. Римляните се разполагат на лагер край града. Тогава командващият самнитите Гай Папий Мутил довежда от Венузия намиращият се там като заложник Оксинт, син на Югурта (160 – 104 г. пр.Хр.), владетел на Нумидия, който воюва с Рим. Част от нумидийците дезертират в

⁵ Апиан бърка консула за 90 г. пр.Хр. Луций Юлий Цезар с консула за предходната, 91 г. пр.Хр. Секст Юлий Цезар [App., BC, I, 40].

лагера на самнитите, защото припознават Оксинт за свой законен владетел. Уплашен всички нумидийци да не преминат на страната на противника, консултът ги връща обратно в Нумидия. Добил увереност от постигнатия успех, командващия самнитите Гай Папий Мутил решава да атакува римския лагер. Първоначално неговите войски имат успех и превземат част от вала на римския лагер, но в този критичен момент консултът Луций Юлий Цезар изпраща конницата си през другите врати на лагера. Тя атакува самнитите в тил и ги обръща в бягство. Според Апиан в сражението загиват 6000 италийци [App., BC, I 42; Liv., Epit., 73; Oros., V, 18, 14]⁶.

След битката консултът е акламиран от своите легионери като император, което показва значението на постигната победа за тях. Те я възприемат като изключителен успех. Подобна е реакцията и на Сената, който, узнавайки за постигнатия успех, заповядва военните плащове (sagum) да бъдат свалени от сенаторите, което показва, че Рим вече не се намира в крайна военна опасност [Oros., V, 18, 15; Liv., Epit., 73]. Практически успехът е частичен, защото Луций Юлий Цезар е принуден да се оттегли от Ацера [App., BC, I, 42]. Той обаче е важен от психологическа гледна точка, защото е първата голяма победа на римляните след поредица от тежки поражения.

Канузий, Венузий и много други градове в Апулия минават на страната на командващия италийските войски в региона Видицилий и оказват съпротива. Италийците превземат след обсада. Знатните римляни, които Видицилий залавя, са екзекутирани, а бедните граждани и робите той вербува в своите войски [App., BC., I, 42]. Сведението, разбира се, не следва да се приема дословно. В случая става въпрос за позицията на официалната римска историография, която естествено е негативно настроена към въстаналите италийци. Интерпретацията вероятно е дело на младите аналитисти, които по този начин се опитват да разграничат италийската муниципална аристокрация от бедните италийци. Всъщност както показват събитията в края на войната, различие в позициите на посочените две социални групи спрямо Рим реално съществуват. В началото на военните действия когато италийците имат значителни успехи, тези различия са значително по-малко.

В близост до река Лирис римляните, командвани от консула Публий Рутилий Луп, попадат в засада и са разбити от италийците, командвани от Ветий Скатон. Консултът Рутилий Луп загива в сражението, което е показателно за мащаба на поражението, претърпяно от римляните [App., BC., I, 43; Dart, C. 2014, p. 3]. Според Орозий, който явно следва друга наративна традиция римляните са разгромени от марсите, които им устройват засада на река Толен. Една от основните причини за поражението на Рутилий Луп според късноантичния автор е фактът, че неговата войска се състои основно от новобранци, поради което Гай Марий (158/7 – 86 г. пр.Хр.), който е най-опитният му легат, го съветва да не атакува веднага противника, а да изчака, докато неговите новобранци получат някакъв боен опит [Oros., V, 18, 11–12].

Марий узнава по плаващите в реката трупове на убитите легионери за поражението на консула. Той действа незабавно, форсира реката, атакува противостоящите му контингенти на противника, разбива ги и превзема лагера на Ветий Скатон, който е останал без достатъчно охрана. Според Апиан командващият на италийците не се решава да атакува римляните и да се опита да си върне контрола над собствения лагер, а предпочита да пренощува на мястото на битката. На другия ден Ветий Скатон е принуден да се оттегли, защото не разполага с достатъчно храни, останали в неговия лагер, който се намира под контрола на римляните [App., BC, I, 43]. Описанието на Орозий се различава в някои детайли. Според него Марий атакува победилите марси и ги разгромява, убивайки 8000 от тях [Oros., V, 18, 13]. Версията на Орозий изглежда по-близка до реалността, дори според Апиан тялото на консула Публий Рутилий Луп заедно с телата на други видни римляни, загинали в битката е доставено в Рим, в който е обявен многодневен траур [App., BC, I, 43]. Няма как тези тела да се окажат под контрола на римляните, ако те не са овладели мястото на битката веднага след победата на противника, който естествено при своето изтегляне би взел телата като трофеи. Следователно описанието на

⁶ В случая Апиан отново бърка Луций Юлий Цезар със Секст Юлий Цезар, когото той погрешно приема, че е консул за 90 г. пр.Хр., а не за предходната, 91 г. пр.Хр., както вече се посочи по-горе.

Орозий е по-близко до реалността, както показва логическият анализ, защото само ако Марий е разбил Ветий Скатон веднага след като последният е разгромил консула. Тялото на Рутилий Луп и другите видни римляни, загинали в първата битка могат да се окажат под контрола на Гай Марий, за да може те да бъдат върнати в Рим.

Предвид значителния брой висши магистрати и видни римляни, загинали в първите месеци на войната, което деморализира римските граждани, Сенатът издава сенатус консултум – загиналите във войната римляни да се погребват там, където са загинали, а телата им да не се връщат в Рим, за да не се всява паника сред квиритите [App., BC., I, 43]. Войските на загиналия консул Рутилий Луп са поставени под командването на неговите легати – Гай Марий и Квинт Цепион.

Марсът Квинт Попедий Силон (умира 88 г. пр.Хр.) се появява в лагера на проконсула Квинт Сервилий Цепион-Млади (умира 90 г. пр.Хр.) и заявява, че е готов да предаде командваните от него войски на римляните. В качеството на заложници той оставя на Цепион двама млади роби, които представя за свои синове. Като залог дава позлатени и посребрени оловни кръгли пластини, представени като монетни ядра, подготвени за отсичане. Римският командващ се доверява на марса и повежда своите легиони към неговия лагер. Когато те приближават мястото на устроената засада, Попедий Силон се качва на едно възвишение под претекст да провери дали италиейците все още са там, където ги е оставил, но фактически използва този момент да даде знак на своите войски за нападение. Италийските войски атакуват римляните и ги разгромяват. Квинт Сервилий Цепион загива в сражението [App., BC., I, 44]. Оцелелите легионери от войската на Цепион са присъединени към войските на Гай Марий. Впоследствие те са поставени под командването на Гней Помпей Страбон (умира 87 г. пр.Хр.). Тази битка показва, че една част от римския политически елит явно все още разчитат италиейските муниципални аристократи да минат на страната на Рим, поради което и Цепион толкова лесно се доверява на Попедий Силон. Друга възможна причина за доверчивостта на римския командващ е позицията на Квинт Попедий в началото на войната. Той се опитва да постигне компромис с римляните, но когато се убеждава, че те не са готови на отстъпки променя своята позиция. Вероятно това не е известно на римляните, в частност на Цепион.

Римските войски – 30 000 пехотинци и 1500 конници, командвани от Цезар, са нападнати от засада в дефиле от италиейците, командвани от Марий Егнаций. Римляните са разгромени и понесат тежки загуби. Цезар с оцелелите легионери се оттегля към град Теан, където реорганизира войските си и се насочва към Ацера, която е обсадена от италиейците командвани от Гай Папий. Римляните се разполагат на лагер срещу италиейците, обсаждащи Ацера, но и двете войски се въздържат от решително сражение [App., BC., I, 45].

Римските легиони на легата Гай Марий отбиват атаката на марсите и започват преследване. Когато обаче отстъпващият противник достига лозя, разположени на хълмист терен, Марий спира преследването, защото лозята затрудняват римляните при придвижването. Това дава възможност на марсите да се реорганизируют. В този критичен момент Корнелий Сула, който командва друга римска армия, намираща се наблизо, атакува марсите от другата страна. Марсите са обкръжени и губят 6000 убити. В сражението загива и техният командир – маруцина Герий Азиний [App., BC., I, 46; Oros., V, 18, 15; Liv., Epit., 73]. Тази победа открива пътя на римляните за настъпление в посока на земите населявани от италиейските племена марси, пелигни и пицени⁷. В случая е интересен фактът, че Сула и Марий, които са в изключително лоши отношения, действат заедно, за да постигнат победата, което е показателно за една от водещите причини римляните да победят във войната. В кризисни ситуации представителите на римския политически елит са готови да забравят личните си отношения в името на крайната победа.

Римските легиони, командвани от Гней Помпей Страбон, атакуват и разгромяват войските на пицените. Победата е приета с голямо въодушевление в Рим. Сенаторите отново обличат тогите латиклавии [Oros., V, 18, 17; Liv., Epit., 74], които са символи на техния статус

⁷ Тези племена населяват Централна Италия. Земите, разположени североизточно от Рим, в централната част на планинската верига Апенини и по Италийското крайбрежие на Адриатическо море.

на сенатори⁸. След победата на Луций Юлий Цезар при Ацера през 90 г. пр.Хр. те само сменят военните плащове с тоги. След победата на Страбон те обличат традиционните за тях тоги. По този начин те искат да прокламират пред останалите квирити, че държавата вече не е в опасност. Победата практически осигурява и успеха на Помпей Страбон на консулските избори за следващата, 89 г. пр.Хр.

Неуспехите на римляните в поредица от сражения разколебават дори италиейските аристократи, които до този момент остават верни на Рим. В Етрурия, Умбрия и редица съседни на тях области някои градове се разколебават и установяват връзки с лидерите на въстаниците. В този критичен момент римляните вземат крайни мерки. Според Апиан и Тит Ливий те за първи път набират масово в легионите либертини поради недостига на рекрути [App., BC., I, 49; Liv., Epit., 74], което свидетелства за сериозните проблеми с набирането на новобранци поради отпадането на голяма част от италиейците от римската войска.

В края на годината консулт Луций Юлий Цезар прокарва закон през комициите, с който дава пълно римско гражданство/civitates cum suffragio на всички италиейци, останали верни съюзници на римляните [Bispham, E. 2007, pp. 161–171; Gagliardi, L. 2013, pp. 43–58; Dart, C. 2014, p. 45]. Римско гражданство получава населението на голяма част от Етрурия, с което римляните се опитват да предотвратят отпадането областта и преминаването на нейното население на страната на противника “lex Julia de civitate” [Cic., Balb., 21; Gell., IV, 4, 3; App., BC, I, 49; Carlà-Uhink, F. 2019, p. 9]. Законът цели да укрепи позициите в областта на етруската муниципална аристокрация, която от края на III в. пр.Хр. е верен съюзник на Рим [Cappelletti, L. 2013, pp. 214–221].

В продължение на тази политика през следващата, 89 г. пр.Хр. народните трибуни М. Плавций Силван и Г. Папирий Карбон прокарват през комициите рогация, която след влизането и в сила става известна като “lex Plautia Papiria” [Ruoff-Väänänen, E. 1975, S. 69–71; Coşkun, A. 2004, pp. 52–61]. Законът дава римско гражданство на всички италиейци, които в рамките на два месеца прекратят съпротивата и заявят желание да получат римско гражданство пред претора⁹. Консулт Гней Помпей Страбон прокарва закон, с който дава латинско гражданство на част от градовете и колониите в Транспаданска Галия [Bispham, E. 2007, pp. 172–175]. Новите отстъпки пред италиейците целят да внесат разделение в техните редове. Римляните искат да привлекат на своя страна колебаещите се и по този начин да отслабят противника, като в същото време използват новите граждани за да попълнят собствените си легиони. Тяхната стратегия успява, римляните разединяват и отслабват противника, но в същото време са принудени да изпълнят исканията на италиейците, чието отхвърляне фактически предизвиква избухването на войната.

Отстъпките на римляните променят настроенятията сред етруската аристокрация и свързаните с нея региони. Тя решава да остане вярна на Рим, с което римляните си гарантират своя тил [App., BC., I, 49]. Новината за събитията не е известна на лидерите на италиейците, поради което те изпращат през зимата на 90/89 г. пр.Хр. към Етрурия петнадесет хилядна армия в помощ на въстаналите според тях етруски градове. Войските не получават никаква подкрепа от етруските, а са пресрещнати от римските легиони, командвани от консула Гней Помпей Страбон, който ги разгромява. В сражението загиват 5000 италиейци [App., BC., I, 50]. Военната кампания приключва с бърз успех за римляните, защото техните противници не отчитат факта, че след прокарването на lex Julia de civitate настроенятията в Етрурия се променят и местната муниципална аристокрация, която е изключително влиятелна, застава изцяло на страната на римляните.

⁸ Тогите латиклавии имат една широка червена ивица по края. Тя символизира, че този, който носи тази тога, е сенатор или римски магистрат.

⁹ Относно точната формулировка на закона и какви точно права са обещани на италиейците с него в съвременната историография съществува дискусия. Последно тя е най-пълно представена в публикациите на следните автори: [Luraschi, G. 1978, pp. 347–360; Bispham, E. 2007, p. 172; Mercogliano, F. 2015, p. 10; Carlà-Uhink, F. 2017b, p. 276].

Развивайки постигнатия успех консулт Гней Помпей Страбон обсажда пиценския град Аскулум, един от водещите центрове на въстаналите италийци [Dart, C. 2014, pp. 141–150]¹⁰. Градът е отбраняван от войските на Тит Лафрений. На помощ на обсадените идват две армии на италийците, командвани то Ветий Скатон и Гай Видацилий. Те принуждават римските войски да отстъпят и ги разгромяват в близост до Фалернските планини. Помпей Страбон отстъпва в град Фирм, където е обсаден от италийците [App., BC, I, 47].

Ветий Скатон и Гай Видацилий със своите войски се оттеглят на юг към Самниум, защото преценяват, че противникът е окончателно разгромен и остава само да бъде довършен. Те оставят Тит Лафрений начело на неговите войски да обсажда Помпей Страбон, където е тяхната голяма стратегическа грешка. В помощ на блокираните римляни се приближава нова войска, командвана от легата Сервий Сулпиций Галба, която атакува изненадващо противника в тил и подпалва неговия лагер. В същото време Помпей Страбон излиза със своите войски от Фирм и напада врага по фронта. Обкръжени отвсякъде, италийците побягват. Тит Лафрений загива в сражението, а оцелелите от разгрома италийци се укриват в Аскулум [App., BC, I, 47].

Поредицата от неуспехи усилва раздорите сред италийците. Техните командващи зимат една обща тяхна основна слабост. Те се стремят да защитят най-вече своите родни градове, което разсредоточава техните войски, защото в приоритет се превръща не крайната победа на врага, а запазването на собствените им муниципии [Heredia, C. 2012, p. 137–150]. Тенденцията може да се види например в поведението на един от техните командири – Гай Видацилий, който с 8 кохорти се насочва към родния си град Аскулум за да го деблокира. Той си пробива път през римските войски и влиза в града, но виждайки, че не може да удържи, избива всичките си врагове и се самоубива, заповядвайки да изгорят тялото му [App., BC., I, 48; Oros., V, 18, 21].

След продължителна обсада римляните завземат обсадения град. По заповед на Помпей Страбон всички магистрати и аристократи, заловени в Аскулум, са екзекутирани. Тяхното имущество е конфискувано, а на останалите граждани на завладения град е заповядано да го напуснат, но без да вземат нищо от своето имущество [Oros., V, 18, 26]. С превземането на този град съпротивата на пицените е сломена, а екзекуцията на управляващия елит в Аскулум вероятно цели да покаже на останалата част от италийската муниципална аристокрация, която участва във войната на страната на италийците, че продължаването на съпротивата означава единствено смърт и римляните няма да проявят никаква пощада. Този урок е усвоен и в последните месеци на Съюзническата война се наблюдава масово дезертиране на представители на италийската аристокрация при римляните.

Въпреки удържаните победи от римляните съпротивата на италийците не е напълно сломена. Марсите в битката при Фуцинското езеро през 89 г. пр.Хр. разгромяват римските войски, командвани от консулт Луций Порций Катон, който загива в битка с марсите [App., BC., I, 50; Liv., Epit., LXXV; Vell Pater., II, 16, 4; Eutrop., V, 3, 2; Oros., V, 18, 24]. В Рим по-късно се разпространяват слухове, че консулт е убит от Гай Марий Млади, син на Гай Марий, който е легат на Катон, защото последният си приписвал победите на своя легат [Oros., V, 18, 24]. Слуховете вероятно са базирани върху автобиографията на Луций Корнелий Сула, един от най-големите врагове на Гай Марий и неговия син.

Неуспехите за римляните продължават в първата битка на Помпеанските планини, в която италийците, командвани от Луций Клуенций, разбиват римската войска на Корнелий Сула [App., I, 50, 217–218]. Бъдещият диктатор успява да възстанови реда и духа на своите легиони и разбива Клуенций, който разполага своя лагер по-далеч от противника. Клуенций присъединява към своите войски отряд гали и с тях влиза в нова битка със Сула. Преди битката огромен гал излиза пред войските на италийците и започва да призовава римляните на двубой. От римските войски излиза дребен мавританец, който убива гала. Този двубой разколебава галите,

¹⁰ Asculum е разположен в подножието на източните склонове на Апенините. През него минава римски път, който чрез връзка с *via Salaria* свързва Рим с Италийското крайбрежие на Адриатическо море. Този път завършва на посоченото крайбрежие при *Castrum Truentinum*.

поради което във втората битка в Помпаенските планини римляните успяват да разбият итало-галските войски командвани от Клуенций [App., BC., I, 50, 219–220].

В сражението загиват според античните автори 30 000 гали и италийци. Сула преследва разбития противник до стените на кампанския град Нола. Гражданите на Нола оставят отворена само една порта, през която да влизат в града бягащите италийци. Ноланци постъпват така от страх римляните да не нахлуят в града. Бягащите италийци се скупчват под стените на Нола, защото портата е малка, за да може да поеме всички. Сула използва ситуацията и атакува отново италийците. В последвалата битка римляните избиват според античните автори 20 000 войници на противника под стените на Нола. Командирът на италийците Клуенций загива в битката [App., BC., I, 50, 221]. Победата фактически решава съдбата на Кампания, която отново е завладяна от римляните.

Развивайки своя успех, Сула обсажда Екланум в земите на хирпините. Те разчитат да получат помощ от луканите, поради което молят римския командващ да им даде време за размисъл, но получава от Сула само един час. Докато те се колебаят какво да предприемат, Сула струпва около дървените крепостни стени на града запалителен материал. Когато отпуснатото време за размисъл изтича, без укрепилите се в Екланум да вземат окончателно решение, Сула заповядва крепостните стени да бъдат подпалени. Уплашени, намиращите се в града капитулират, но римският командващ го дава за разграбване на своите легиони, защото градът не капитулира доброволно. Изплашени от случилото се с Екланум, останалите градове на хирпините капитулират един след друг пред Сула, който ги пощадява [App., BC., I, 51]. По този начин той показва на останалите самнитски градове, че при доброволна капитулация имат надежда да бъдат пощадени.

След окончателното покоряване на хирпините Сула решава да навлезе във вътрешността на Самниум. Войските на самнитите командвани от техния лидер Гай Папий Мутил правят опит да организират засада на римските легиони в едно от дефилетата, но Сула разкрива техните намерения. Той обхожда самнитските войски и ги атакува в тил. Те са изненадани от внезапното нападение и са разгромени. Раненият Мутил заедно с оцелелите самнити се оттегля в Езерния. Сула се насочва срещу столицата на самнитите Бовианум, където заседава техният сенат. Бовианум разполага с три укрепени пункта и е една от силните крепости в Италия. Римският командващ изпраща в обход на града част от своите войски. Те атакуват и превземат едно от градските укрепления, след което подават с дим знак на Сула, който заповядва на своите легиони да шурмуват столицата на самнитите. Нейните защитници са разколебани, защото са хванати в клещи, а едно от техните укрепления вече е превзето от противника. Въпреки ожесточената съпротива след тричасов шурм градът е превзет [App., BC., I, 51].

Успехите на Сула на юг в Самниум вдъхват увереност на римляните да започват офанзива на север срещу въстаналите муниципии в Средна Италия. В този регион настъплението се командва от консула Гней Помпей Страбон, който след редица успешни военни операции, покорява марси, маруцини, пелигни и вестини [App., BC., I, 52].

Паралелно с настъплението в Кампания, Самниум и Средна Италия римляните активизират своите действия и в Апулия. Тази координация на римското настъпление показва, че става въпрос за единен стратегически план, който цели чрез едновременна координирана атака на противника по всички фронтове неговите сили да бъдат разсредоточени и той по-лесно да бъде унищожен. В Апулия легионите, командвани от Гай Косконий, завземат и опожаряват Салапия. След това Гай Косконий завзема Кана и обсажда Канузий. Самнитските войски на Требаций атакуват римските войски, обсаждащи Канузий, и след ожесточено сражение ги принуждават да свалят обсадата. Гай Косконий начело на своите легиони се оттегля към Кана [App., BC., I, 52]. Самнитите последват оттеглящите се римляни, но когато започват форсиране на реката, която разделя противниците, те са атакувани от легионите на Гай Косконий. В последвалата битка самнитите са разбити и губят 15 000 убити. Оцелелите самнити и Требаций бягат в Канузий. Легионите, командвани от Гай Косконий, опустошават териториите на апулийските градове Венузий, Ескулан, Ларинат и за два дни покоряват племето на педикулите [App., BC., I, 52].

Военните кампании на римляните през следващата, 88 г. пр.Хр. са концентрирани срещу малкото оцелели центрове на италиейците. Един от основните военни театри е Япигия, където оперира римска армия, командвана от консула за тази година Квинт Цецилий Метел Пий той разбива в битка войските на япигите, командвани от Попедий, който загива в сражението. Много от оцелелите лидери на япигите бягат при Метел, с което практически съпротивата на япигите е сломена, след като техните лидери се предават на противника [App., BC., I, 53; Aur. Vict., De vir. ill., 63, 1]. Тази военна кампания демонстрира една от основните слабости италиейците. При първият по сериозен неуспех представителите на италиейската муниципална аристокрация търсят възможност за компромис с противника. Те не са готови на съпротива докрай и на всяка цена [Dart, C. 2014, p. 213–214]. Тяхната цел е не пълната победа над римляните, а постигането на компромис, който ще им позволи по-активно да участват в римската политическа система и съответно по-лесна и бърза интеграция в средите на римския политически елит.

През 88 г. пр.Хр. римляните успяват да сломят съпротивата на италиейците, въпреки че продължават да съществуват изолирани бунтовни центрове, окончателно ликвидирани през 87 г. пр.Хр. Краят на Съюзническата война съвпада с избухването на нова война на изток, в Мала Азия, където Митридат VI Евпатор, базилевс на Понтийската базилея (132–63 г. пр.Хр.) настъпва срещу римските позиции в региона. Тази негова съпротива е съпроводена с иницирано от него клане на римляните и италиейците в градовете по западното крайбрежие на Мала Азия и намиращите се близо до тях острови в Егейско море. Вакханалията на насилията, в която според античните автори загиват 80 000 римляни и италиейци, показва недоволството, дори омразата на местното население към тях, провокирани от римската икономическа доминация в региона, реализирането, на която е съпроводено с насилия и репресии. В тази връзка е логично да се помисли върху проблема дали масовото клане на римляни и италиейци на изток, без да се прави разлика в техния граждански статут и произход, не стимулира италиейците да потърсят окончателен компромис с Рим и да сложат край на Съюзническата война. Италийците виждат, че извън Апенинския полуостров никой не прави разлика между тях и римляните. Този факт им подсказва, че е по-изгодно за тях да са заедно с римляните срещу външната заплаха, а не разделени. Тази работна хипотеза е само предварителна идея и следва да бъде разработена допълнително. При детайлен анализ тя може да бъде аргументирано отхвърлена или приета в научен оборот.

Римляните спечелват Съюзническата война до голяма степен поради колебливата и непоследователна позиция на италиейската муниципална аристокрация. Въпреки първоначалните успехи лидерите на италиейските съюзници не се решават на директна атака срещу Рим, а когато притиснатите от обстоятелства римляни прокарат законите, даващи възможност на всеки, който прекрати съпротивата и премине на тяхна страна, да получи римско гражданство немалка част от италиейските аристократи прекратява съпротивата и се възползва от тази възможност, а това отслабва военните възможности на въстаниците. Тези процеси особено ескалират, когато ситуацията се променя и римляните започват да побеждават. В същото време следва да се отчете и фактът, че множество италиейски аристократи остават по принцип верни на Рим, което също повлиява за крайния изход на войната. Победата всъщност е до голяма степен условна. Римският политически елит е принуден да направи значителни политически отстъпки на италиейската муниципална аристокрация, което завинаги променя римската политическа, социална и икономическа система.

ЛИТЕРАТУРА / REFERENCES

Извори / Sources

Ascon. – Q. Asconii Pediani. Orationum Ciceronis quinque enarratio. Rec. Albertus C. Clark. Oxonii: Clarendoniano, 1907.

App. – Appiani. *Historia Romana*. Rec. L. Mendelssohnii. Vol. I–II. Lipsiae: Teubner, 1879–1905.

Aur. Vict., De vir. III. – Ps. Aurelius Victor. *De viris illustribus urbis Romae*. Männer der Stadt Rom. Hrg. von J. Fugmann. Darmstadt, 2008.

Cic., Balb. – M. Tullii Ciceronis. *Scripta quae manserunt omnia*. Rec. C. F. W. Mueller. Partis II. Vol. III. *Orationes pro Sestio, in Vatinius, pro Coelio, de Provinciis consularibus, pro Balbo, in Pisonem, pro Plancio, pro Scauro, pro C. Rabirio Postumo, pro Milone, pro Marcello, pro Ligario, pro rege Deiotaro, in M. Antonium Philippicas XIV*. Lipsiae: Teubner, 1898.

Cic., De nat. deor. – M. Tullii Ciceronis. *Scripta quae manserunt omnia*. Rec. C. F. W. Mueller. Partis IV. Vol. II. *Libros de natura deorum, De Devinatione, De Fato, De Re publica, De Legibus*. Lipsiae: Teubner, 1898.

Cic., De off. – M. Tullii Ciceronis. *Scripta quae manserunt omnia*. Rec. C. F. W. Mueller. Partis IV. Vol. III. *Libros de officiis, Catonem Maiorem de senectute, Laelium de amicitia, Paradoxa, Timaeum, Fragmenta*. Lipsiae: Teubner, 1898.

Diod. – Diodorus Siculus. *Bibliotheca historica*. Rec. V. Fogel, C. Th. Fischer, vol. I–V, Lipsiae: Teubner, 1888–1906.

Eutrop., Brev. – Eutropius. *Breviarium ab urbe condita*. Rec. F. Rühl. Lipsiae: Teubner, 1901.

Flor. – L. Annaei Flori. *Epitomae libri II et P. Annii Flori Fragmentum de Vergilio oratore an poeta*. Ed. O. Rossbach. Lipsiae: Teubner, 1896.

Gell. – Auli Gellii *Noctum Atticarum libri XX*. Post M. Hertz, ed. C. Hosius. Vol. I–II. Lipsiae: Teubner, 1903.

Iust. – M. Iuniani Iustini. *Epitoma Historiarum Philippicarum Pompei Trogi*. Post Franciscum Rühl iterum edidit Otto Seel. Stuttgartiae: in aedibus B. G. Teubneri, 1985.

Liv., Epit. – Titus Livius. *Ab urbe condita libri*. Editionem primam curavit G. Weissenborn, editionem alteram quam curavit M. Mueller. Vol. 1–2. Lipsiae: Teubner, 1906–1909.

Oros. – Orosius Paulus. *Historiarum adversus Paganos libri Septem*. Ed. C. Zangemeister. Berlin, 1962.

Plut. – Plutarchus. *Vitae parallelae*. Rec. C. Sintenis. Vol. I–V. Lipsiae: Teubner, 1877–1881.

Strab. – Strabonis. *Geographica*. Rec. A. Meineke. Vol. I–III. Lipsiae: Teubner, 1915–1925.

Val. Max. – Valeri Maximi. *Factorum et dictorum memorabilium libri novem*. Iulii Paridis et Ianuarii Nepotiani. *Epitomis adiectis*. Rec. C. Halm. Lipsiae: Teubnerianis, 1865.

Vel. Pater. – Velleius Paterculus. *Histoire Romaine*. Ed. J. Helleguarch. Vol. I–II. Paris: Belles Lettres, 1982.

Публикацију / Publications

Badian, E. 1958 – Ernst Badian. *Foreign Clientelae (264–70 B.C.)*. Oxford, 1958.

Barchiesi, A. 2008 – Alessandro Barchiesi. *Bellum italicum: l'unificazione dell'Italia nell'Eneide*. – In: *Patria diversis gentibus una? Unità politiche e identità etniche nell'Italia antica*. Edited by Gianpaolo Urso. Pisa: ETS, 2008, 243–260.

Beck, H. 2015 – Hans Beck. *Beyond “Foreign Clienteles” and “Foreign Clans”. Some Remarks on Intermarriage between Roman and Italian Elites*. – In: *Foreign Clientelae in the Roman Empire: A Reconsideration*. Edited by Martin Jehne, and Francisco Pina Polo. Stuttgart, 2015, 57–72.

Bispham, E. 2007 – Edward Bispham. *From Asculum to Actium. The Municipalization of Italy from the Social War to Augustus*. Oxford: Oxford University Press, 2007.

Bispham, E. 2016 – Edward Bispham. *The Social War*. In: *A Companion to Roman Italy*. Oxford, Oxford University Press, 2016, 76–89.

Bradley, G. 2019 – Guy Bradley. *State formation and the Social War*. – In: *Empire, Hegemony or Anarchy? Rome and Italy, 180 – 30 BC*. Edited by Karl-Joachim Hölkeskamp, Sema Karataş, and Roman Roth. Stuttgart: Franz Steiner Verlag, 2019, 167–189.

Brandt, H. 2009 – Hartwin Brandt. *Historia magistra vitae? Orosius und die spätantike Historiographie*. – In: *Jenseits der Grenzen. Beiträge zur Geschichtsschreibung im Übergang von der Antike zum Mittelalter*. Edited by Andreas Goltz, Hartmut Leppin, and Heinrich Schlange-Schöningh. Berlin: Walter de Gruyter, 2009, 121–133.

Brennan, T. 2000 – Terry Brennan. *The praetorship in the Roman republic*. Vol. I. Oxford, 2000.

Brunt, P. 1965 – Peter Brunt. *Italian Aims at the Time of the Social War*. – JRS, vol. 55, № 1–2, 1965, 90–109.

- Burton, P.** 2011 – Paul Burton. *Friendship and empire: Roman diplomacy and imperialism in the middle republic (353–146 BC)*. Cambridge: Cambridge University Press, 2011.
- Cappelletti, L.** 2013 – Loredana Cappelletti. *Bürgerrechtsverleihung als Beneficium für Rebellierende Bundesgenossen? Die Rolle der Lex Iulia im Bellum Sociale*. – In: *Vergeben und Vergessen? Amnestie in der Antike*. 1. Internationales Wiener Kolloquium zur Antiken Rechtsgeschichte. Edited by Kaja Harter-Uibopuu, and Fritz Mitthof. Wien: Holzhausen Verlag, 2013, 213–227.
- Carlà-Uhink, F.** 2017a – Filippo Carlà-Uhink. *The “Birth” of Italy: Institutionalization of Italy as a Region, 3rd – 1st Century BCE*. Berlin – Boston: De Gruyter, 2017.
- Carlà-Uhink, F.** 2017b – Filippo Carlà-Uhink. *Alteram loci patriam, alteram iuris: “Double Fatherlands” and the Role of Italy in Cicero’s Political Discourse*. – In: *Citizens in the Graeco-Roman World: Aspects of Citizenship from the Archaic Period to AD 212*. Edited by Lucia Cecchet, and Anna Busetto. Leiden–Boston: Brill, 2017, 259–282.
- Carlà-Uhink, F.** 2019 – Filippo Carlà-Uhink. *(Re-)Founding Italy: The Social War, Its Aftermath and the Construction of a Roman-Italic Identity in the Roman Republic*. – *History in Flux*, 1, 2019, 3–19.
- Coşkun, A.** 2004 – Altay Coşkun. *Zur Umsetzung der Bürgerrechtsverleihungen durch die lex Plautia Papiria und zu den Prätores des Jahres 89 v.Chr. (Cic. Arch. 7-9)*. – *Eos*, 91, 2004, 52–63.
- D’Aloja, C.** 2004 – Chiara D’Aloja. *Velleio Patercolo e la visione italica tra vecchio e nuovo*. – In: *Epigrafia e territorio. Politica e società. Temi di antichità romane VII*. Edited by Mario Pani. Bari: Edipuglia, 2004, 213–224.
- Dart, C.** 2009 – Christopher Dart. *The “Italian Constitution” in the Social War: A Reassessment (91 to 88 BC)*. – *Historia*, 58, 2009, 215–224.
- Dart, C.** 2014 – Christopher Dart. *The Social War, 91 to 88 BCE. A History of the Italian Insurgency against the Roman Republic*. Ashgate, 2014.
- David, J.-M.** 2006 – Jean-Michel David. *Le prise en compte des intérêts des Italiens par le gouvernement de Rome*. – In: *Herrschaft ohne Integration? Rom und Italien in Republikanischer Zeit*. Edited by Martin Jehne, and Rene Pfeilschifter. Frankfurt: Verlag Antike in Vandenhoeck and Ruprecht, 2006, 95–110.
- Dench, E.** 1997 – Emma Dench. *Sacred Springs to the Social War: Myths of Origins and Questions of Identity in the Central Apennines*. – In: *Gender and Ethnicity in Early Roman Italy*. Edited by Tim Cornell and Kathryn Lomas. London: Accordia Research Institute, 1997, 43–52.
- Farney, G.** 2007 – Gary Farney. *Ethnic Identity and Aristocratic Competition in Republican Rome*. Cambridge: Cambridge University Press, 2007.
- Gagliardi, L.** 2013 – Lorenzo Gagliardi. *L’assegnazione dei novi cives alle tribù dopo la lex Iulia de civitate del 90 a.C.* – In: *Quaderni Lupiensi*, 3, 2013, 43–58.
- Galsterer, H.** 1976 – Hartmut Galsterer. *Herrschaft und Verwaltung im republikanischen Italien. Die Beziehungen Roms zu den italischen Gemeinden vom Latiner Frieden 338 v.Chr. bis zum Bundesgenossen Krieg 91 v.Chr.* München: Beck, 1976.
- Galsterer, H.** 2006 – Hartmut Galsterer. *Rom und Italien vom Bundesgenossenkrieg bis zu Augustus*. – In: *Herrschaft ohne Integration? Rom und Italien in republikanischer Zeit*. Edited by Martin Jehne, and Rene Pfeilschifter. Frankfurt am Main, 2006, 293–308.
- Ganter, A.** 2015 – Angela Ganter. *Decline and Glorification: Patron-Client Relationships in the Roman Republic*. – In: *Foreign Clientelae in the Roman Empire: A Reconsideration*. Edited by Martin Jehne, and Francisco Pina Polo. Stuttgart, 2015, 43–55.
- Heredia, C.** 2012 – Carlos Heredia. *Notas sobre el comportamiento militar en la Guerra Social*. – *Historiae*, 9, 2012, 137–152.
- Heredia, C.** 2017 – Carlos Heredia. *The Social War as a Civil War: An Initial Step in the Analysis of its Nature*. – *De Rebus Antiquis*, 7, 2017, 18–34.
- Ilari, V.** 1974 – Virgilio Ilari. *Gli italici nelle strutture militari romane*. Milano: Giuffrè, 1974.
- Kallet-Marx, R.** 1996 – Robert Kallet-Marx. *Hegemony to Empire. The Development of the Roman Imperium in the East from 148 to 62 B.C.* Berkeley-Los Angeles, 1996.
- Keaveney, A.** 2005 – Arthur Keaveney. *Rome and the Unification of Italy*. Exeter, 2005.
- Kendall, S.** 2012 – Seth Kendall. *Appian. Allied ambassadors, and the rejection of 91: why the Romans chose to fight the Bellum Sociale*. – In: *Processes of Integration and Identity Formation in the Roman Republic*. Edited by Saskia T. Roselaar. Leiden–Boston: Brill, 2012, 105–121.
- Kendall, S.** 2013 – Seth Kendall. *The Struggle for Roman Citizenship: Romans, Allies, and the Wars of 91–77 BCE*. Piscataway, NJ: Gorgias Press, 2013.

Kent, P. 2018 – Patrick Kent. The Italians in Roman armies. – In: *The Peoples of Ancient Italy*. Edited by Gary D. Farney, and Guy Bradley. Boston–Berlin: De Gruyter, 2018, 255–268.

Laird, M. L. 2016 – Margaret Laird. Diversity in Architecture and Urbanism. – In: *A Companion to Roman Italy*. Edited by Alison E. Cooley. Oxford: Oxford University Press, 2016, 181–216.

Le Bohec, Y. 2011 – Yann Le Bohec. The “Third Punic War”: The Siege of Carthage (148–146 BC). – In: *A Companion to the Punic Wars*. Edited by Dexter Hoyos. Malden, MA: Wiley-Blackwell, 2011, 430–446.

Lee Stecum, P. 2014 – Parshia Lee Stecum. Roman Elite Ethnicity. – In: *A Companion to Ethnicity in the Ancient Mediterranean*. Edited by Jeremy Mcinerney. Oxford: Oxford University Press, 2014, 455–469.

Luraschi, G. 1978 – Giorgio Luraschi. *Sulle leges de civitate (Iulia, Calpurnia, Plautia Papiria)*. – *Studia et Documenta Historiae et Iuris*, 44, 1978, 321–370.

Mercogliano, F. 2015 – Felice Mercogliano. *Commercium, conubium, migratio. Immigrazione e diritti nell’antica Roma*. – *Cultura giuridica e diritto vivente*, 2, 2015, 1–13.

Mouritsen, H. 1998 – Henrik Mouritsen. *Italian Unification. A Study in Ancient and Modern Historiography*. London: ICS, 1998.

Mouritsen, H. 2006 – Henrik Mouritsen. *Hindsight and Historiography: Writing the History of Pre-Roman Italy*. – In: *Herrschaft ohne Integration? Rom und Italien in republikanischer Zeit*. Edited by Martin Jehne, and Rene Pfeilschifter. Frankfurt am Main, 2006, 23–38.

Patterson, J. 2006 – John Patterson. *The Relationship of the Italian Ruling Classes with Rome: Friendship, Family Relations and Their Consequences*. – In: *Herrschaft ohne Integration? Rom und Italien in republikanischer Zeit*. Edited by Martin Jehne, and Rene Pfeilschifter. Frankfurt am Main, 2006, 139–154.

Patterson, J. 2012 – John Patterson. *Contact, Co-operation, and Conflict in Pre-Social War Italy*. – In: *Processes of Integration and Identity Formation in the Roman Republic*. Edited by Saskia T. Roselaar. Leiden, 2012, 215–226.

Pfeilschifter, R. 2007 – Rene Pfeilschifter. *The allies in the Republican Army and the Romanization of Italy*. – In: *Roman by Integration: Dimensions of Group Identity in Material Culture and Text*. Edited by Roman E. Roth, Johannes Keller, and Egon Flaig. Portsmouth: Supplementary series, no. 66, *Journal of Roman Archaeology*, 2007, 27–42.

Pina Polo, F. 2015 – Francisco Pina Polo. *Foreign Clientele Revisited: A Methodological Critique*. – In: *Foreign Clientelae in the Roman Empire: A Reconsideration*. Edited by Martin Jehne, and Francisco Pina Polo. Stuttgart, 2015, 19–42.

Piper, D. 1987 – Deryck Piper. *Latins and the Roman Citizenship in Roman Colonies: Livy 34, 42. 5-6*. – *Historia*, 36, 1987, 38–50.

Piper D. 1988 – Deryck Piper. *The ius adipsendae civitatis Romanae per magistratum and its effect on Roman-Latin relations*. – *Latomus*, 47, 1988, 59–68.

Pobjory, M. 2000 – Mark Pobjory, *The First Italia*. – In: *The Emergence of State Identities in Italy in the First Millennium BC*. Edited by Kathryn Lomas, and Edward Herring. London, 2000, 187–211.

Rosenstein, N. 2006 – Nathan Rosenstein. *Recruitment and Its Consequences and the Italian Allies*. – In: *Herrschaft ohne Integration? Rom und Italien in republikanischer Zeit*. Edited by Martin Jehne, and Rene Pfeilschifter. Frankfurt am Main, 2006, 227–242.

Ruoff-Väänänen, E. 1975 – Eeva Ruoff-Väänänen. *The civitas Romana-Aeras in Etruria before the year 90 B.C. The Etruscans and the Civitas Romana, problems during the years 91–84 B.C.* – In: *Studies in the Romanization of Etruria. (Acta Instituti Romani Finlandiae, 5)*. Roma, 1975, 33–82.

Salmon, E. 1962 – Edward Salmon. *The Cause of the Social war*. – *Phoenix*, 16, 1962, 107–119.

Scheidel, W. 2006 – Walter Scheidel. *The demography of Roman state formation in Italy*. – In: *Herrschaft ohne Integration? Rom und Italien in republikanischer Zeit*. Edited by Martin Jehne, and Rene Pfeilschifter. Frankfurt am Main, 2006, 207–226.

Stockton, D. 1979 – David Stockton D. *The Gracchi*. Oxford, 1979.

Tweedie, F. 2008 – Fiona Tweedie. *Coinage of the Social War*. – *Journal of the Numismatic Association of Australia* 19, 2008, 67–74.

Tweedie, F. 2011 – Fiona Tweedie. *Caenum aut caelum: M. Livius Drusus and the Land*. – *Mnemosyne*, 64, 2011, 573–590.

Tweedie, F. 2012 – Fiona Tweedie. *The Lex Licinia Mucia and the Bellum Italicum*. – In: *Processes of Integration and Identity Formation in the Roman Republic*. Edited by Saskia T. Roselaar. Leiden–Boston: Brill, 2012, 123–139.

Van Dooren, R. 2008 – Roel van Dooren. *Burgers en bondgenoten*. Nijmegen: Ipskamp, 2008.

Walter, U. 2017 – Uwe Walter. Legislation in the Roman Republic: Setting Rules or just Political Communication. – In: Les normes sous la République et le Haut-Empire romains. Élaboration, diffusion et contournements. Edited by Tanja Igenshorst and Philippe Le Doze. Bordeaux: Ausonius, 2017, 533–540.